

Gu u'uan o'dam ki'n nañ bhaan tu jiñkuidha'

Libro de lecturas

MEVYT
Modelo
Educación
para la Vida
y el Trabajo

MIBES
MEVYT Indígena
Bilingüe con Español
como segunda
lengua

1

Empiezo a leer y escribir en mi lengua



Ba ji tu jiñkoidha'
iñ gio nañ ba ji tu
ua'na' o'dam ki'n



Tepehuano • o'dam • Tepehuano • o'dam • Tepehuano • o'dam • Tepehuano



Créditos a la presente edición

Coordinación académica

Sara Elena Mendoza Ortega

Autoría

Melesio Cervantes Solís
Eustolia Gurrola Ramírez
Juan Mendía Soto
Jesús Rentería Hernández

Asesoría

Gonzalo Aragón Melchor
Ma. Cándida Juárez Pulido
Víctor Fabián Rosales Ruiz

Maqueta original, coordinación gráfica y fotografía

Greta Sánchez Muñoz

Seguimiento editorial

Tania Fernández Urias
Ma. del Carmen Cano Aguilar

Revisión editorial

Laura Sainz Olivares

Diagramación

Ricardo Valverde González
Ricardo Pérez Rovira

Ilustración

Maya Selene García López
Eduardo Hernández Pérez

Agradecemos la colaboración para el levantamiento fotográfico del personal de la Escuela Secundaria de los Charcos, municipio del Mezquital, Durango.

Empiezo a leer y escribir en mi lengua. O'dam. MIBES 1. Libro de lecturas D.R. © Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, México, D. F., C.P. 06140. Primera edición 2006.

Esta obra es propiedad intelectual de sus autores, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin la autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

ISBN Obra completa, *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo*: 970-23-0274-9

ISBN MEVyT *Indígena Bilingüe con español como segunda lengua*: 970-23-0500-4

ISBN *Empiezo a leer y escribir en mi lengua.* O'dam. MIBES 1. Libro de lecturas. Ba ji tu jiñkoidha' iñ gio nañ ba ji tu ua'na' o'dam ki'n. MIBES 1. Gu u'uan o'dam ki'n nañ bhaan tu jiñkuidha': 970-23-0570-5

Impreso en México.

Na bhaan jix maati' na tu' ya' ua'ñix

Gu xiotalh	9
Nach jax ja'k maap tu dudua	11
Mai'buabhak	13
Gu maa'nkam gio gu alhii gio ba' gu bhuru'x	15
Mai'chik	17
Gu ju'nchu'n	19
Jano' nat gookim xia'	21
Na jax ja'k cham ka diñikka' gu jaroi'	23
Gu nabaichu'n	25
Gu ñi'ook na maa'n na jax ja'k jum titmo	27
Na tu' duduadhi'ñ gu taatam ko'k	29
Bhaan tui'bhak	31
Nax xijaim jum kai'ch	33
Na jax ja'k jir tu'm gu oi'nga'n	35
Na tu'x dhuadhi' gu may	37
Gu job gio gu bhan	39
Nam jax chu a'gada' gu o'dam Náhuatl	41

Na tu' duduadhi'ñ gu book ko'k	43
Gu alhii nat ardi gu ko'	45
Na tu' kɪ'n duduar no'ñ a'ooam jix chu ko'k	47
Na jax ja'k ɪsdat gu juun guñ kulsi kat	49
Gu Duuk Yooxi'	51
Ma'ichɪk	53
Gu kuusa'p tɪmkalh	55
Gu dɪ'nbalh gio gu kalhisoi	57
Na tu' duduadhi'ñ gum jajabkalh (Gu nab)	59
Gu bakchɪk atuulh (gux chua atuulh)	61
Xikɪɪlh	63
Gu yakua	65
Gu ja'ook	67
Na tu'x dhuadhi' gu takka'n gu jaraam	69
Gu saab, gu mai saabi'	71
Nat tɪs gu suudai'	73
Mai'chɪk	75
Na pai'dhɪr jim gu Dios	77
Na tu'x dhuadhi' gu kuupa'n gu junbaa'	79

Nax xijaim jum kai'ch	81
Nat pai'dhɪr jai'ch dhɪr gu tai	83
Gu u'uu nax maimda'	85
Gu ñi'look na maa'n na jax jum titmo	87
Gum kompapaalhim	89
Nat jaxdhuuk pui' tɪm tɪt "Mambraxcham"	91
Kantar gu korian kam	93
Jich kantar aach Meeji'k kam	95



Na jax kai'ñkam dhi u'uan

Dhi u'uan na o'dam ki'n ya' tu ua'ñix biix aixim, ja bui jim gu gø'ger ja'tkam gui' nam kia'pix tum mamtuxi'ñ gu diilh ja ñi'look ki'n nam jax ja'k jix maatit tu jiñkoi'ñdha', dhi'm ba' bhaan jum guguxdha'.

Jix io'm jum aa' nach jix maatit u'uanda' gio nach jix bhai'x maatit ñiokda' gio nach jix bhai'x maatit kœœkœ' gu diilh jich ñi'look, na gu' dhi' ja'p pix ba ji buusanda' ba' nach chamtu' siłhkam jir o'damka' no'ch pucham maat gu diilh jich ñi'look. Jum aa' sia nach chamtu' dhi' ki'n jix xi'irda' nach jir o'dam, ni guch ñi'look kuch cham xi'irgi'ñdha', ja'p ji nach o'dam ki'n tu jiñkui'ñdha' gø'ki'n.

Dhi u'uan bhaan mi jim gu sapooki'ñ gui' nach jaxchu'm jix ja maat aach, gam biix aixim gui' nax j̣imim jum kai'ch, biix ya'p jim gui' na tu duduadhi'ñ pai' no'x ko'k gam sia



na jax ja'k tum bhabhai'ñ gui' nar tum kua'dam na gampix
jix chu jai'ch. Bix ya'p jim gui' nam jai'kap jup sapook gu
o'dam nam pui'p jir ya' kam dhi Meeji'k ja'p na jax aach.
Ba' bix dhi' na jik ya' tu jim, bhaan jum ua'rgi'ñ nach jax
ja'k tu jim gio nach tu' jax buada' nach ya' ka dudua.

Pui' ilhi'ñ ich napim joidham tigia' git dhi ua'ñix.



Gu xiotalh

Na ba ji chīm nī'ya' gu xiotalh jano' bhaan maayo, no' pīx bar tumiĩnkuta'm, ba batbia' ich, jurnik ba' ba tu daasa' ich. Buimgidhak dai nach ba tī tīkia' gu gigia' gio nach ba tu buua' gu ku'aa' gio jurnik nach ba tu ia'nta' nach ba' mi'dhīr ba do'ñcho' gu on.

Ba' gui' nach jī'k jix chamam tu oi'ñ, jix chamam tanoolh cham kua'da' ich gu on gio nach ja'kbui' tanolh jup tu buua' gu ku'aa'.

Mummu na pai' bar maakobka', bar mamtaima'nka'.

Buimgidhak dai nach ba darsa' gu tītmaich, na gu' bar jix chamamka', ba ji jurnidha', dai nach mui ji chī tībgata' nam tī nī'ya'. Bīxchukaa' ba' mi' pu tīm nī'da', nai' pui' ji xia'lhia'. Midhīr dai nach giop xi ñansapai nach pai'dhuuk ba nī'chu' gam na ba tum uañdha' gu kīkam nach ba' mi'dhīr ba do'ñchopu' gu iagīt. Ba' nach ja'k ji suulhgīi, jich jupsusa' am suudai' kī'n nach ba' ba tu jugia' gu suimalh junma'n piam gu bho'mkox junma'n.

Gu xiotalh, dhi' bhaan jix biiñak ich.

*Bīpī'kam jīñ u'uan o'dam kī'n.
Lengua tepehuana, Durango. Primer grado.*



Nach jax ja'k maap tu dudua

Palemón Vargas Hernández

Gu dībīr jir ii'mda'. Guch kukuulsi pui' ja'k jich aagi'ñ am na sap gu dībīr jir jich ñaan, nach gu' mī'dhīr bhaan tu kua' gam bīx aixim na tuch maak nach kī'n dudua.

Dhi dībīr bhaan oi'dha' ich gio nach bhaan tu piastat gio nach bīx aixim bhaan jup tu bua gam nach kī'n jup tu bua. Maap jach bach dhagia' nach ba' mī'dhīr maap bar gē'gērkam ka' gio nach mī'dhīr maap bhai' ji chu juana' nach ba gē' gī'lhia', gē' kiicham ba' bap tum duñia. No cham dhi dībīr gīt, cham duduaka' ich gīt ni ku cham jai'ch ka' gīt dhi gē'gēr kikcham.

Maap jich ~~kekē~~ ich dhi dībīr kī'n guch juan, pui' na jax nach mi īs gu juun gio gu bhab gio gu yaatui gam gu tu' nach bhaan mi jax buada', pui' na jax nach bhaan tu piastatda' na pai' jax jix chu xidhuu nach jax ja'k tu jim bīx jī'man o'dam. Ba' dhi' bīx nach jī'k tu' jax buada', maakam tu'm jup tu duñiim ich dhi' nax chu jai'ch, na ba' aach jix bhai' tuch jimda' īp bīx.

*Recopilador: Javier Avelino Fernández
Mpio. Santa María Tlahuitoltepec, Oaxaca.*



Mai'buabhak

Bhaan sitiambri mai' tum buppa, gu umuagim ba tu aa'nda' na jaxchu'm tumiinkuta'm jir daicham ka'. Xi batbii ba tu u'ya' am gu tiitnip gui' nam ji'k mai' tu buapu', ja'kbui' u'ya' am ji'k nam tu oi'ndha' mi' dhi nii'kartam Gui' na kiikam jum tiiti', mi' pu ba ti kiitmpiga' nii'kartam jano' gu tumiinkuta'm na ba' moo' jano' gu jurnik mi' pur daichamka'. Maap jam ba' jim jumpadai bhai' ji chu ñokia. Ba' buimgidhak na jax pix bhai' ji xia'lhia', mi' bam kiisa' gu bopto', dai ba' na bhai' bam tu' aa' gu jumbaa'. Mi'dhir ba' ba tu nokia' gu umuagim sonpan xi kikboi gu bopto' gui' na bhaan bitka' gu junbaa', ba' na pai' tiimo', gu kiikam jup ba tu nokia', mikkat gu tua'dam mui' xi kuugalhdha'. Biix chanoolh ba' bhai' pu bitka' gu tiitnip boptota'm, nammi na pai' jurnia' ba' ba tu ga'ya' gu umuagim gio gu kiikam gio ba' gu tua'dam. Ba' buimgidhak na gio jumaip ba xia'lhia', dai nam ba tu jugia' biixdhit nam ji'k mi tu aichdha'. Ba' nam pai' biix xi jugiokai gu junbaa', dai na ba tum jimia' jix bhai' xi chu dui mija'p gui' nam dhi' ki'n daraa. Mi'dhir ba' bar jum gege'damka' gu tiitnip bhammi ja'p nam pai' jax tu gagaaka' gui' nam mi' mai' ba tu bua'. Pu'ni ja'k ba' tum buada' gu mai' buabhak.

Tu a'ga gu: Juan Mendiá Soto.

Tu ua'na gu: Melesio Cervantes Solís.



Gu maa'nkam gio gu alhii gio ba' gu bhuru'x

Maa'nnim sap mupai' dhir jim gu maa'nkam bix boi ji bai'ñchu git gu maraa'n chio'ñ jik mambhix daman maa'n oidha' bia'kam, bhuru'x sap bipi' ji saa'ntu git am, sap tu ga'rapuk jamit gu ku'aa'. Sap gu maa'nkam bhai' xi dhaibuk bhuru'x cha'm, na gu' sap giilhim bax magoontu'.

Mi' pai' sap ba ja nam jamit jikchi gu ja'tkam, sap namit mi ja'p ji bubua, ba ja kai gu maa'nkam na kai'chim jix dhupii'ñ ki'n: "ja'p moo cham tu joi'gi'n dhi maa'nkam, diilh joidham jix bhai' jim, gu alhii ba' alh pui'." Ba' gu maa'nkam ba tim bhai'dhir bhuru'x cha'm, pui'm ba' gamai' ba saadim. Gamaja'k jamit jai'p ba ja nam gu ja'tkam, ba' namit mi ja'p ji bubua, jup kai'chim am ip maa'n jix dhu'npii'ñ ki'n na ja kex gu maa'nkam: "Joidham xim jipdhakam jim gu bhuru'x, ni jaro' ku iam bhai' xi dhaichu'". Ba' gu maa'nkam gio bhai'p xi dhaibuk bhuru'x cha'm, bix gu maraa'n bhai' xi dhaasak asaraangax. Ba' gamaja'k jai'p ba ja nam jamit gu ja'tkam, ba' namit mija'p ji bubua, jup kai'chim am jix dhu'npii'ñ ki'n na ja kex gu maa'nkam: "Ja'p moo cham tu joi'gi'n am dhi ja'tkam, giilhim ti ba magoo gu ja bhuru'xi' nam bha daraichu'". Ba' mi' pup tui'dhi' gu maa'nkam, ja'x xi mikim pa' na ba' mi'dhir jup titda gu maraa'n: Dho jaiñ jiiñ chio'ñ, cham jir am nach nai' pix ja jigi'ñdha' gu ja'tkam jax ñam kai'chdha'.

Anónimo, Cuento tradicional.



Mai'chik

Jir jix momdora' kat iñ nañ jir ðhi'ch kat, nañich pai' gð'ðir, sia kuñich champai' dhuuk jiñ xi'rbo, jix bð' ñich jup jiñdhuu.

Gu tumialh

Jir jix bð' ka' iñ nañ pai'dhuuk jix dho'i'ka', no' ñich ba bhaai, jix buam tu'm jup jiñ dhuña' iñ. Jir koi'dharga'n iñ gu mabii'ñ.

Gu bakaax

Maa'n gu jagð' tu soomidha', dai na cham tu' soomkar kð'n gam na cham maax gu jiil na kð'n tu soom. ¿Jir tu'da'?

Gu jo'korai'

Recopiladores: Silvano López Montalvo y Abigail Muñoz Amaro.

Gu tukga'n jix biim dðdð', noonbi'ñ kð'n jum kusuppu, ø' tu chiñ gio cham tu tooton.

Gu asaak

Tu ua'na': Eustolia Gurrola Ramírez, Juan Mendía Soto y Melesio Cervantes Solís.



Gu ju'nchu'n

Bhaan maayu tum ju'nchu'n, mu ja ui'ka' am gu ja maamar nam ji'ma'n oidha' ba bia'ka na pai' dhuuk ba ji chim ni'ya' gu xiotalh mu ni'kartam. Ba' ja ia'nxidha' am gu ja tataat gio ba' nam ja nabdhixdhapu' gu bhabhoo'mkox na ba' jodhoolhxim ja bhai'chdha' gu kiikam. Ba' gu ja naan ja timichxidha' bhabmax ja'kbui' nam ji'k tu oi'ndha' mi' dhi ni'kartam. Ba' nammi na pai' ji xia'lhia' gu xiotalh, ba tu ja bhai'chdha' am gu bakaax binkam gu timaich gam nam ja xialhchuda' gu yooxi'. Mi' dhir ba' dhi' biix nam pui' xi chu dui, dai na ba tum jimia'.

Tu a'ga gio nat tu ua'na gu: Melesio Cervantes Solís.



Jano' nat gookim xia'

Miguel Téllez García

Jano' nar mambhix daman maa'n bhaan gu julio nar 1991 bhaan gu oidha', nat kia'pix jix dhaam ba ji dhuu, nai' jim ii gu tanoolh. Mu nam pai' oi'dha' gu masahuas, mui' mit cham tu juanam muja'p gampix nam pai' tu juanda', mi'm pup daraa ja kiikia' am nam nii'n nat jax ba jim duu gu tanoolh, na mui' oidha' ki'n pui' ja'k jum bua. Nat pai'dhuuk bix jum ii gu tanoolh, pu bix kap tum tukgamta, bhaja'p jix dhaam jix bhai' maaxir gu chiichia' ja'p na jax ja'ppix tukaa'. Gu sasooi' nam muja'p ka tu kua'dat gampix, mi' pui' pup tu'ii' am, bix pix cham joimit mi nam pai' kuu. Jai'kap dai nat tum saamnich gu kampaanas namit ja bai gu ja'tkam nam tu daña' na ba' giop buusnia' gu tanoolh.

Gu totba gam tatkarui', mi' mit pu gam ji boi nam pai' ja'p jax ka tu ga'ngat gu tuitmi'x, nat pai'dhuuk gio bhai'p ji chu maaxir, ba jiiñ jamit gu tatkarui', gam u'ji' mit pix kuu kikbo gio gu bhu'mrux gam go'ngox gam baak. Ba' dai maa'n pix cham jir jich jur: nat gu tanoolh silh jix dhaamdix ja'k buus nat jumai tiip ba xia', mi'dhir maa'n na jax pix ja'k ba xixia'r ip gio nat jumai'p jur.

*Recopiladores: José Dolores Juárez Guadalupe y Grissel Aniceto Ventura.
Municipio: San Felipe del Progreso, Estado de México.*



Na jax ja'k cham ka diñikka' gu jaroi'

Na tu' jum aa':

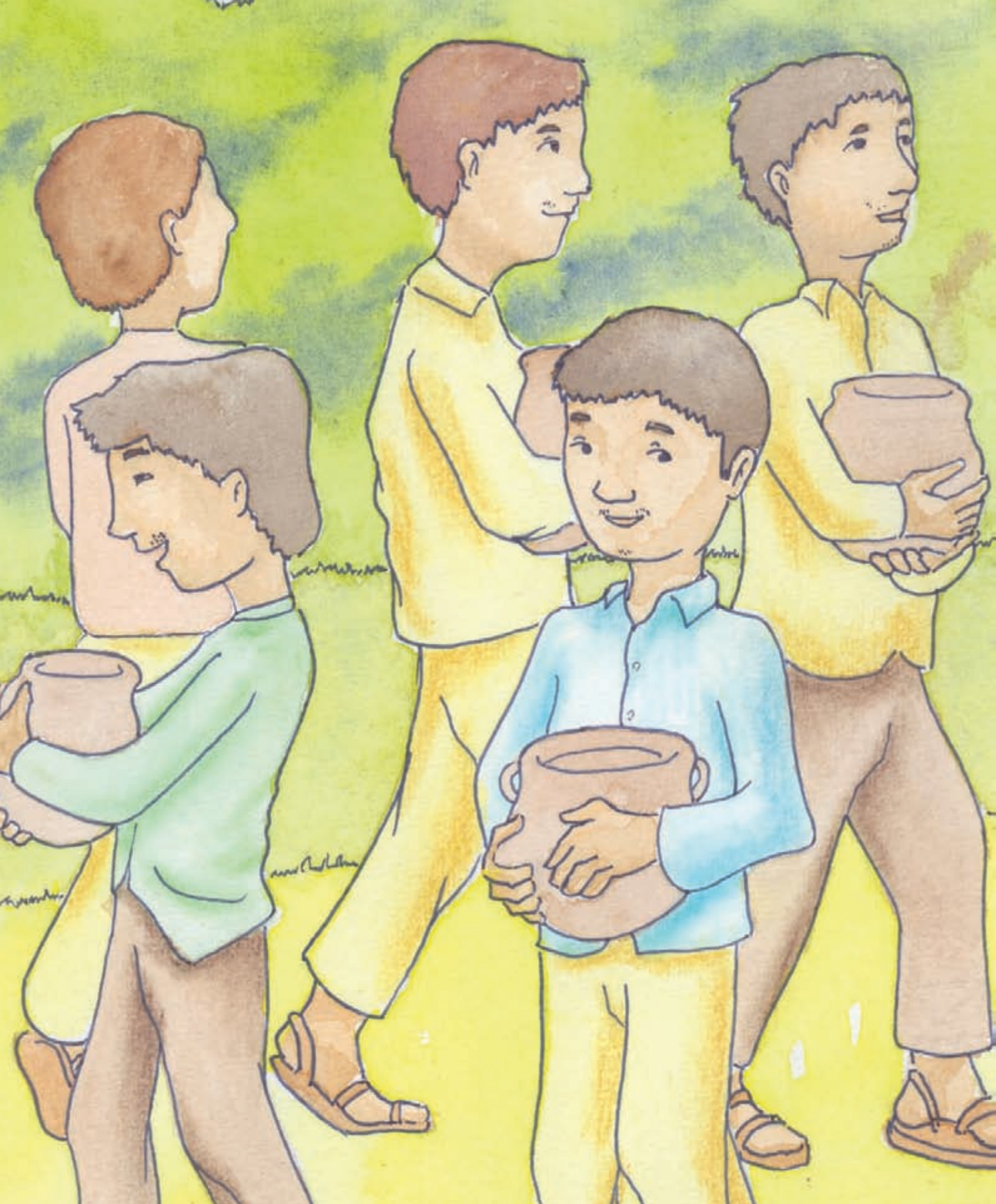
- Maa'n gu juk jix bhaikam.
- Jix jum maakob gu sigaar.

Na jax ja'k jum bua:

- Nap jax dhagia' gu jix jum maakob gu sigaar, boosga' ap gu bibga'n. Mi'dh̃r jap ba' xi jiiba' ðp gu juk jix bhaikam.
- Maap jap ba' xi b̃ndai gu bib gio gu juk gu jibxim gio mi'p xi suuduidha' bhaan gu u'uan sisgar.
- Mi'dh̃r jap ba' diinda' kapbhuimok ja'k nap chakui tu jugia'. Mambh̃ix tanoolh jap diinda'.

Colecciones PRANC.

Como curarse en su casa con plantas medicinales.



Gu nabaichu'n

Bhaan maayu' tum nanbaichu'n. Mu ja baidhika' am gu ja tataat nii'kartam gui' nam jum nanbaichdha' na pai' dhuuk ba ji chim ni'ya' gu xiotalh.

Ji'k maambhiix daman gook oidha' bia'kam gu a'aalh jir am nam bam nanbaichdha'. Gu ja gi'gi'kora' tu tañia' am gu biñ nam ba' mi' kiisa' bopto' sanoop na pai' ti' tikiixka' biix aixim gu koi'. Jix chamaam tanolh ba' ja a'mkam tu ñiokidha' am gu a'aalh. Ba' na pai' ji xia'lhia' gu xiotalh, ba bhaidha' am gu ariin atuulh gu ja gi'gi'kora' na jax pi'x bhai' jichu maaxilhia', palhiip tɛ'kobpa' duuk ba ja momto' am jaja'ta'm gu atuulh gui' nam jum nanbaichdha'. Jix chamaam jam ba' bhi'ññia' nam jiimda' ji ja momtot gu jaja' mi' na ji'x jir ni'kar ka'. Mi'dhir jam ba' ja i'bhichdha' ip palhiip gu biñ gui' nam mi' ja tuttu' gu ja gi'gi'kora', gam nam palhiip ja bhai'chdha' gu bho'mkox bakaax gai'xim. Midhir ba' gu biñ gui' na ji'x bi'ya', tu i'ya'am gu io'dam gui' nam chamtu' mi' ti' ni'da', jir jai'ka' am gui' gu ja'tkam. Ba' dhi' nam bam nanbaichdha', bax bhaainka' nam ba io'da' mi'dhir ja'p ja'k gu biñ gam na dhi' bhaan bax maati'ka' nam bar ge'ger ja'tkam. Ja'pni daipui'.

Tu a'ga' gio nat tu ua'na gu: Melesio Cervantes Solís.



Gu ñi'look na maa'n na jax ja'k jum tɨtmo

Jix abhaar gu ubii
na jax gu u'ii'.

Jix i'oob gu iibhai
ja'p na gu imai.

Guñ chaat tu juan
gio nax maatit tu u'uan.

Dhi u'uan na bix aixim mi tu ua'ñix o'dam ki'n.



Na tu' duduadhi'ñ gu taatam ko'k

Na tu'm aa':

Jaaga'n gu ga'duk.

Ƨrban juugit gu taas na mi' suunka' gu suudai'.

Na jax ja'k jum bua:

- Mi'p xi iobu' maa'n daa' gu jaaga'n gu ga'duk taas ta'm, dai na jurban juugim mi jimda' gu suudai'. Ja'x ba' xi miikidha' na xi binta', mi'dhir jap ba' ki'n jum bakkrai'ndha'.

Colecciones PRANC.

Como curarse en su casa con plantas medicinales.



Bhaan tui'bhak

Bhaan utuubre tu tua' ich ach o'dam nach jì'k jix t'ixdha'. Gu umuagim jich agi'ñdha' na jax chu'm tumiiñkuta'm tum daasa', ba' no't bam ai gui' jì' gu tanoolh, ba batbia' am gui' nam jì'k tu tui'pu' gio nam ba tu u'ya' gu junbaa', ja'kbui' u'ya' am nam jì'k tu oi'ñdha' mi' dhi ñi'kartam, mummu ba tu aichdha' am kapbhuimuk. Gui' na kíkam jum tìtì', mi' pu ba tì kì'mpiga' nì'kartam. Ba' buimgidhak na jax pìx bhai' ji xia'lhia', mi' bam kìisa' gu bopto', bhai' ba' bam tu'aa' gu junbaa'.

Mi'dhìr ba' ba tu nokia' gu kíkam sonpan xi kìkbui gu bopto' gui' na bhaan bítka' gu junbaa', ba' napai' tìmo', gu umuagim jup tu nokia' gio mi'dhìr gu tua'dam. Ba' mummu gu jurnak, ba tu tuuta' gu tua'dam na ba tìmaicha' gu xibkam juun nam ba' ja makia' gui nam jì'k jir gaakam, nam xi jugai nam ba' ba nabdhipo' gu suimalh piam gu bho'mkox. Mui' pu bam ja'kìlhdhidha' ba' gu tanoolh. Ba' na pai'm aaya' gux chamaam, ba tum daarsa' gu tìmaich, na gu' ba ji jurnidha'. Mi' ba' gu jurnak ba tìm nì'ya' sia gu bìxchukaa'. Ba' na pai' ji xia'lhia', xi chum jugai gu junma'n ba tu jimia' bìx nam jì'k mi tìni'da'.

Tu a'ga gio nat tu ua'na gu: Juan Mendiá Soto.



Nax xijaim jum kai'ch

Guñ kumpaalh tu taa maa'n gu komaalh
na makia' guñ komaalh,
na gu'x joi'ñ guñ komaalh
na bia'ka' gu komaalh.

Giih+m jix jib+iir
mu na pai' oiri gu badiir.

Mu na pai' gø'r ak
tu io' maa'n gu baak.

Tu ua'na': Alberta Soto.



Na jax ja'k jir tu'm gu oi'ñga'n

Guch kukuulsi nam tu a'gada', sap jix io'm bajik pu cham jaroi' matka' na jax ja'k jir tu'mka' dhi oi'ñga'n, ni ku cham jaroi' matka' na tu' ki'n siisap gux dhaam na ba' cham bha ji gi'nsi. Tiim jix bhai' nai' xi chi ñi'ñdha' na jax ja'k tu'ii' dhi oi'ñga'n, pu cham pai' ju' ka' panaas. Ba' nai' ja joot jamit gux io'm jix o'jogim nam tigia' na jax ja'k tu'ii' dhi oi'ñga'n. Ba' namit nammi ba' ai maa'nkap na pai' ju' gu dibiir, mi' dhar am gui' nam mi' tu nuuka'n. Ba' tti xi ja tikka am, gu' ji nam gu' sap cham maat na tu'x jai'ch jix io'm gamaja'k ni kum cham maat no'p jix jai'ch gu jaroi' nar ti gi'kora'.

Ba' gux o'jogim gammiji mui' xi jiimit, gamaja'k ba kaimit nap ja titda guch gi'kora' nam sap chamtu' gummiji ka jiimda', na gu' sap chamtu' jai'ch, dai sap gu bapaiñum pix tigia' am gui' na ki'n sissap dhix dhaam. Jir xikoolhik pix sap gu' dhi oi'ñga'n ja'p na tu' timkalh, gux dhaam sap ba' bapaiñum ki'n pix sissap. Sap ba' no' mit mummi ba' ai na pai' tuut gu bapaiñum, dai nam bhaan pix ba tiisdia' nam bhammi ba aaya' na pai'p tu'ii' guch gi'kora', dai nam cham ji'xkat ja'k ka suulhgia' ip gio mu nam pai'p tu'ii' gu ja jaaduñ.

Recopiladores: Silvana López Montalvo y Abigay Muñoz Amaro.



Na tu'x dhuadhi' gu may

Gu may sap jix bhaai' no' jaro'i io'gi' kɪ'n jix ka'look, gam gui' na gonorrhea jum tɪtɪ' gu naabat kɪ'n, gio gui' na riñoones jup jum tɪtɪ' gam gu baigiki' gio ba' gui' na tumoor jup jum tɪtɪ'. Siax dhuuadhi' mi' pai' no'x ko'k no'ñich tu' bhaan gi' piam no't tu'ñ chiim.

Na jax ja'k jum bua:

- Ga'ya' iñ gu peeñka ga'n, mi'dhɪr jañ ba' bakɪi'ñña' na mɪlhia' gu barga'n. Mi'dhɪr jañ ba' totpoxdha' jɪ'x ñam bakɪi'ñña'. Mi'dhɪr jañ ba' io'da' bhiikar kɪ'n bɪx chanoolh na pai' jumia', pui'p ja'k pu buada' nap jɪ'x juugɪt dodhia'.

Remedios naturales para el cuidado de la salud.

Los grandes secretos de la madre naturaleza al alcance de usted.



Gu job gio gu bhan

Maa'nnim sap mupai' mam naanam jamit gu joob gio gu bhan. Sap gu joob jup titda gu bhan.

—Jiñ chiokim ¿Aap cham naa aa gu kiis na mijini baax saudai' chir
—Jix ñaa iñ je —Ja'p sap kai'ch gu bhan.
—Eap bhiraiñ — ja'p sap titda' gu joob— bha'ñi dhir jap kikboi mu
tuu'nnia'.

Sap ba' pui'p jum duu gu bhan, mit jimmis sap xi chuu'n suudai' chir nat
bhim gu kiis. Paa gi gu' nai' ta'tak jup jim duu gu kiis, dakoo pix ba buus
bhabhai' mukidhat, nat gu' pu iatgi gu joob. Gu' gu masaa'n na mi'm
maaxi'ñ suudai' chir joidham xikoorak.

Sap ba' mikkat nammit ja'k pai'p ba tit ip gio gu bhan gu joob, ja'p sap titda'.

—Xiib jañ ya'm jugioka', jax gi kupich ba' gan jin iatgi.

Sap ba' gu joob jup kai'ch:

—Moop chakui jax kai'chdha'ñ chiokim, bhai'p xi git'bia' dhi kampaan na
bha'ñi se', dai nañ aañ bhammini ka xi bhi'ñña' sakaalhikam.

Sap ba' nat bhammit xi bhi'ñ bhai' xi git', sap giilhim mui' mit bhijdir ji
bubua gu mupuubalh, mi' mit pu ki'mnaimik mua. Sap gu'r panaalhix ji gui'
na kampaan aagi'ñ gu joob.

Tu ua'na' gu: Melesio Cervantes Solís, Gavilanes, Mezquital, Durango.



Nam jax chu a'gada' gu o'dam Náhuatl Teposteko oi'ñkam

Gook sap mupai'x jai'chka' am gu ja'tkam daim bɪpnagim na pai' Tepoztlàn tɪ tɪɪ', sap cham jir ja aika' gu a'aalh, cham tu maamarka' am ba', tɪix aa'nda' am nam gɪt maa'n xi chu marka'. Ba' maa'nnim kapbhuimok jamɪt ma jii daim bɪpnagim maa'n kap na pai'r biɪpiatam. Sap ba' gu chio'ñ ma jii maa'n iodha' ta'm nat kua'gam, gu ubii ba' mi' pup bii baapai bi'ta'. Ba' nat pai' dhuuk bhammɪ ba tɪs oidha' daam gu chio'ñ, na pai' bar jukgam, na bhai'dhɪr mummɪx chu maax nam pai' oi'dha', ba kai na mu pai' pɪx xuak maa'n gu alhii ilhi'ch.

Ba'x xi'lhim tɪ kiɪspaidhat nai' ji gaa na pai' ja'k jup kai'ch, mɪkpa' nai' tɪi oirɪ na tu ga'nga', nammɪ ja'k ji buus kookba'n na pai' bax babaa', bhai' kookba'n kɪkbok nai' xi chekeɛ. Ba' ba tɪi maa'n gu ilhi'ch kaaja na mɪjɪmmɪ daa bipta'n, dhi' bhaan kai'ch gu alhii nax bhai' mui' xi chekeɛ.

Ba' mui' xi chɪmnɪk jix bhai' xi ñɪnɪi'ñ nar tu'da', ba' gu baiñdhas na ua' kɪ'n xi kukpio'kak gu kaaja mɪjɪ xi chɪ tɪi, alhii mɪjɪ jim. Jir puchu'm nam jax chu'm gu mukam nam pai' oi'dha'. Ba' xi io'mdaidhat ba bhɪk mummɪ nat pai' pup bii gu bɪnga'n. Jup tɪtda: —kani nañich tu' tɪi bhammini baapai juraab, bhai' mai' buixkat. Gi'lhdha' ich, kapbhai' na cham jir jich ai gu a'aalh, dhi'ch kɪ'n jix bhai' bach chaatka'.

Recopiladores: Silvano López Montalvo y Abigail Muñoz Amaro.



Na tu' duduadhi'ñ gu book ko'k

Na tu'm aa':

- Gook gu jaaga'n gu narankas.
- Maa'n taas gu suudai' asuukar binkam.

Na jax ja'k jum bua:

Jidhoora' ap gu jaaga'n gu narankas suudai' kɨ'n, ba' nax bhai' xi bɨnta' gu suudai', xi bhiajip xi jɨplhidhai xi bɨnda' gux maikak jɨ'x ñap jix ñakka'. Mi'dhɨr jap ba' i'ya' jɨ'k maakob taas gu tanolh.

Colecciones PRANC.

Como curarse en su casa con plantas medicinales.



Gu alhii nat ardi gu ko'

Maa'nnim gu alhii ubii jix jum maa'n oidha' bia'kam mu pai' tu bipia' gu karbax ak jugii'ñ, sap ba' mi ja'p jodai cha'm daakat titbia, nam gu' joidham tu kua' gu kakarbax nax xa'ii'.

Sap ba' mikkat nat jum maat gu alhii ubii jalh sap mi'dh̄r ja'p p̄x bhai' ji buus jodai bita' maa'n gu tuk ko' ja'x pik t̄p ja'p tu'm na tu' t̄rbiñ gux chuk! Sap p̄x cham juraa'n bh̄i gu alhii nat giilhim jix choo'n. Mi' xi ja iobuk sap gu kakarbax ga'n pu ji m̄iññor kiami'ñ ja'k, sap mui'p ardi gu tuk ko'.

Mummu na pai' mu ja'k ba sa'rak gu boi na pai' kio gu alhii ubii, mi' sap pup bo' gu tuk ko' maa'nkap suudai'ch̄r, am jupaas sap gu n̄t̄n̄'n mui' ji n̄idhat gu alhii. Sap ba' nat mu ~~æk~~ kiicham gu alhii jup titda gu d̄t̄in: - ¡Jiñ naań! ¡Jiñ naań! ¡Jiñ palhbui'ñ na ba xiñ k̄'iim gu tuk ko'! Mud̄r bhañ ardi akk̄i'n nañ pai' ka tu bipia' gu karbax.

Ba' gu d̄t̄i'ñ jotmoda' buusnik m̄j̄d̄r kusiiñ jup titda' gu maraa'n: - ¡Sa'oi' jiñ alhiichuk! ¿Cham ba'm k̄i? Ba' gu alhii ji suakit jup kai'ch: —cham, maik jach mua' pu' jiñ ñaan, mu boopoia' ich na cham ba jimia'—.

Ba' gu d̄t̄i'ñ gu alhii na Maria t̄i', jodai bh̄ik em mai'ya gu tuk ko', s̄ilh mo'ram bui'ñ, sap maa'n p̄x jum to'mrona gu ko', pu mua dho sap.

Jup duu gu: Yolanda Soto Cumplido.



Na tu' kɨ'n duduar no'ñ a'ooam jix chu ko'k

Na tu'm aa':

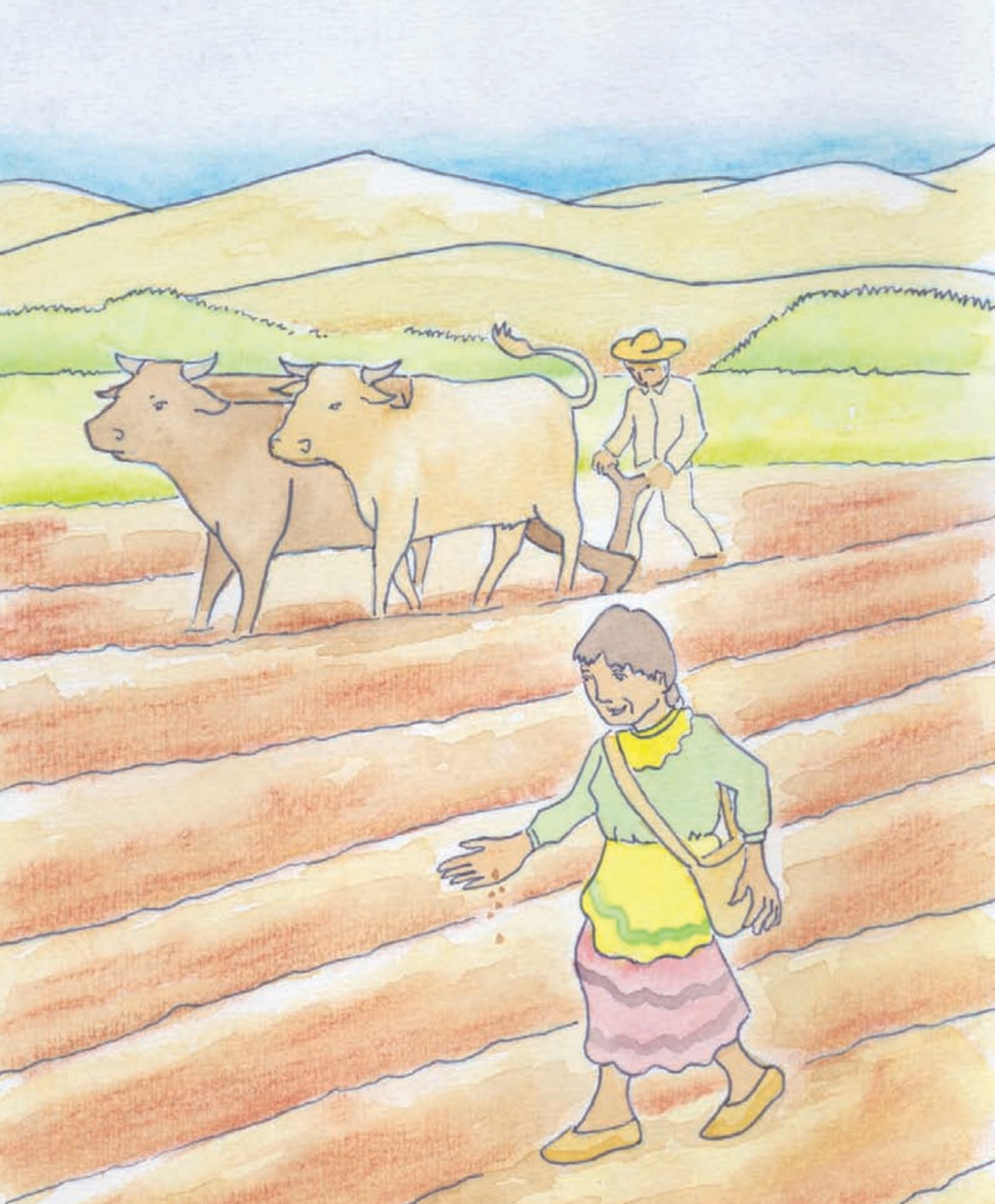
- Maa'n taatam gu aajus.
- Maa'n bhiikar gu miibat.

Na jax ja'k jum bua:

- Kua'da' ap maa'n taatam gu aajus gio ma'n bhiikar gu miibat jap mui'p xi io'da' kapbhuimok na bap tanoolh nap chakui tu jugia'. Na pai'dhuuk cham ka tu ko'kka' nap ba' cham ka kua'da'.

Colecciones PRANC.

Como curarse en su casa con plantas medicinales.



Na jax ja'k isdat gu juun guñ kuulsi kat

Guñ kuulsi kat ba ixia' gu juun gio gu imai jano' bhaan juñio na pai' dhuuk bax chu baa'nka', na gu' jano' ba duudu'. Biipì' mui' xi moikdai gu ga'mbharu'n tutuur kì'n.

Na pai' dhuuk jix bhai' xi moikdai gu ga'mbharu'n guñ kuulsi kat, mui' ji iobo' gu suurkos, gu gè'ñ ñaan ba' mui' ji ixia' bai'bik gu juun, jì'ma'n gu imai kai, go'go'k gu bhaab.

Jup kai'chdha' gu gè'ñ ñaan kat na sap gu juun maa'n kiisap jum is, gu imai ba' baik kiisap, sap na gu'x bappañchalhi', gu bhab sap ba' gook kiisap. Nam pai' tì tìmo' xi chì isai, ba ja do'ncho' am gu tutuur nam bam jì'pdha'.

Na pai' ma'mkob ba tu jaa'nka' gu juun, ba jimchuda' guñ kuulsi kat pui' cham naankam kì'n gu jaraar, gio jì'ma'n pìx mu bhìbhìichdha'.

Ba' na pai'x io'm bar gè'gèr ka' gu juun, gio mui'p ba jimchuda' gu gaa'n guñ kuulsi kat, dai na go'gok mui' ba bhìbhìichdhidha' gio naankam kì'n gu jaraar. No' bhai' ba tuut gu tìitnip, na joedham ba yootda', dai nam mai' ba tubua' gu chichio'ñ jabìim gu ja maamar chichi'oñ muja'p nam jax chì nì' gu xiotalh. Mi'dhìr no' bax kai'm dai nam ba tu jugia' kiis kì'n.

Muumu no' bar toomok na pai'dhuk ba gakia' gu juun, dai nam ba tu oraa'.

Tu ua'na': Yolanda Soto Cumplido.



Gu Duuk Yooxi'

An jir Duuk Yooxi'. Amuub jañ kio mu akkì'n na Lerma tì tìtì', mu na pai' mui'x jai'ch gu gidhai gio gu boptop gam suismalh gio tatooxkolh jì'ngiarum gio gu u'ji' nam joi'dham tu kuu.

Gookdìt guñ xiku' ja palhbui'ñdha' ich guch gì'kora' nam pai'dhuuk booñi'ñdha' gu gaa, tìix ñakka' ich gu sandiillas nam gìt iam xich chaañxidhai.

Xib guch gìgì'kora', chamtu' pui' ka tu bua am na jax gu bajìkdi' kam kat, mìk ba bua mìt nam jax ja'k tu jimdat. Gio xib ampìx jix xi'ìrda' ich nach ñiokda' gu dìilh jich ñi'look.

Gui' nam jir u'ub, chamtu' ka maat am na jax ja'k jum bua gu bhai'mkar' ni guch chì'aa kum cham ka maat na jax ja'k jum soom.

Aa'ñ mi'p tui'ñgìda' gammìjì na'ñ pai' tu'ñ mamtuxi'ñ, na'ñ gu'x bhai'ñ chaat jabui gui' nam tu'ñ mamtuxi'ñ nam ji'ñ aagì'ñ gu dìilh ji'ñ ñi'look kì'n gio na'ñ jix maatit ba laala' gu dìilh ji'ñ ñi'look kì'n.

Ba' aa'ñ xib bìx ja bai'ñ gu a'aalh na'm ji'ñ bìm bha tìtbipu' gum kakpiasdam (pakii).

Relatos huicholes øixarrika exartsikari. Lenguas de México II.



Ma'ichik

Pu ilhi'ch dham d̄ir jix chua,
joidham jix mamondora' tu xialhich,
b̄iima'n jañ t̄i suakda'
nam jix biim ba jikiakkia'.

Gu jotkox

Tu ua'na': Melesio Cervantes Solís

Añ jix io'm jir ḡe'kam jabui gu jatkam,
B̄ix pix ñai'ñ ua'kat chichio'ñ jum taatka' am.
¿Jir tu'da'?

Gu tuumiñ

Tu ua'na': Santos Santillán Mijares

No'r tataab bhiiñorda' gu tooton,
no'r tukaa' jum j̄iipi'ñka' sa'r chiñkat.

Guñ suusak

Tu ua'na' : Eustolia Gurrola Ramirez

Mui' tu taatam iñ, jai'r jix chooto,
jai'r jix ch̄itdo' gio jai'r jix mura'nma',
gio am tu kuup iñ.
¿Jir tu'da'?

Gu junbaa'

Tu ua'na': Hermelinda M. S.



Gu kuusa'p tĩmkalh

Na jax ja'k jup jum bua gu kuusa'p tĩmkalh.

Gu kuusa'p tĩmkalh joidham jix i'oob, sia ku gu' palhĩp jix chaatak pa'm bhabhai'ñ. Dai toomok ja'k jum bhabhai'ñ gu kuusa'p na pai' dhuk jix jai'chka' gu junbaa', na gu' gu junbaa' pĩx nap jum bua gu kuusa'p.

Bĩpĩ'm ilhpi' gu junbaa' jax chu'm nax mamoi'ka', mi'dhĩr ba'm jibsuna' kuxiir kĩ'n. Mi' dhĩr ba'm tuuta' mattur ta'm piam muliin ta'm. Iam pĩx jix jaraam jup jum bua no' ba tuuchix. Ba' junaa'ñ cha'm jum bhibhi'sap gui' na junbaa' ta'm dĩr jum kookosa', ba' xim nansapaidhat bhai' xim tu'aidha' komaalh cha'm na bhaaya'. Dai ba' na ba tum jugia' no't bĩx ba bhai.

Jix maikakam jum kua' gu kuusa'p.

Gu o'dam ja koi'. José Trinidad Solís de la Cruz. Melesio Cervantes Solís.



Gu dɨ'nbalh gio gu kalhisoi

Ma'nnim sap gu dɨ'nbalh muja'p ka jim gampɨx, mɨkkat sap ma ɨ'nkia gu tu' na ja'pni kai'ch: Chor, chor, chor.

—Tu' chip kai'h, ja'p sap jum aa', ai, no't gi ya'ñ mua. Na gu' sap giɨlhim gø' kam kai'ch na xi køø.

Sap ba' mui' ji ai mɨjɨ pai' na kai'ch, mɨjɨ sap pai' kai'ch tua jaa'ñchɨr. Sap ba' ja'kdɨr xi iabu gu tua jaa', sap ba'p kai'ch nat ba tɨɨ na tu' mi dhaa:

—Aa, aap jir di' jia, aɨ ja'p jiñ aa' ji na iam gø' gu tu' mi' pai' kai'ch, aañ bax choo'nnɨt. Ku gu' no'p jix chu kokdam, yaa'ñ dhop tu'ii'.

Gu' sap na tu'pɨx ɨlhii'ñ ku ba'p tɨtda, na gu' bak pur kalisoi gui' na mɨjɨ pai' kai'ch nat ba tɨɨ, bax kokdam ba'. Ba' maa'n akki'n tu daimɨt nam jum tɨtgia', bɨɨpɨ' mɨt xi ja umua'ñdhapuk gu ja chichiokim nam ja palhbuidha' nam maap tu kokda'.

Gu dɨ'nbalh ja bai gu maapi'ñ gio gu tatooxkolh ji'ngiarum gam bhaabhan. Gu kalhisoi ba' ja bai gu bippis gio gu juju'ra' gio gu mɨɨmɨb gio gu bapaamu' ganai' bɨɨx aixim gui' nam jix chu bhaa'mna'.

Ba' mu ba aimɨt namɨt pai'dhuuk tu dai, gu dɨ'nbalh gio gu chichiokim ga'n pu jiboi'ññor jamɨt namɨt ja ki'mna gui' nam palhbui'ñcho' gu kalhisoi. Joidham jix bhai'm ɨlh jamɨt namɨt tu ma'liich, namɨt gu' mi'dhɨr ji ja ardi.

Relatos tojolabales. Tantik lo'il Tojolab'al. Lenguas de México 21.



Na tu' duduadhi'ñ gum jajabkalh (Gu nab)

No' champik kiki' gum jajabkalh, no'p ampix i'oo' piam kup ampix cham bhai' iibhi, maa'n peeñkap ikia' gu nab ilhi'ch pa', irban jap ba' xi taapna'. Mi'dhir jap ba' mi' xi jikchia' biix gokkap ja'p ja'k na tu' kukkrus, mi'p ba' xi choi'dhai gu mimiib mibta' giop xi kuupai bha ja'p pai' xi chikia' na binta' ji'k baik tanoolh, gai' xim jap ba' kua'da' kabuimok ja'k nap chakui tu jugia'. Puchu'm jap pu kua'da' baik masaa'n.

*Remedios naturales para el cuidado de la salud.
Los grandes secretos de la madre naturaleza al alcance de usted.*



Gu bakchik atuulh (gux chua atuulh)

Pai' napix dhuuk jix bhai' na jaro' baidha' gu bakchik atuulh, dai no'x jai'ch gu juun gux chooto.

Bip'i' xim kilhbai gu juun tu'ka'm xim iichai na bhaan totpokia' mi' xim toi'dha' gu suudai'. Mi'dhir ba' bhai' xim daasa' tai dhaam na totpokia'. Dhi' cham tu'm bipna'n gu matai.

Ba' no't ba bhai, dai na bam tuuta' matturta'm piam muliinta'm joidham jix bii. Mi'dhir ba' no't bix bam tui, dai na mi' xim toi'dha' gu suudai' gio na xim xionda', mi'dhir ba' xim xiixka' ip bhaan gu xiixkakar na ba' cham mi jimda' gu koku'n. Dai ba' na bhai' bam daasa' tai dhaam na bhaaya'.

Mi'mia'n ba'm xionda' na ba' cham tuukab jum bhi'spai miya'. Jix bitim bam xionda' no't ba bhai.

Mi' dhir ba' dai na ba tum i'ya' xim tua' ji, dai na palhip xi jiplhia'. Pui'p jix i'oob gux jip nañ i'ya'.

Gu o'dam ja koi'.

José Trinidad Solís de la Cruz y Melesio Cervantes Solís.



Xikiilh

Ma'n gu xikiilh joidham bhai' pai' dakat laala'.
Mikkat jup titda gu jaroi':

- Muu gum naan
- iJaxgi siat mu muu! Nañ gu' aañ pai'dhuk jup mukia'.
- Muu gum taat.
- iJa'xgi siat mu muu! Nañ gu' aañ pai'dhuuk jup mukia'.
- Muu gum ma'riin.
- iJa'xgi siat mu muu! Nañ gu' aañ jaxchu'm tanoolh jup mukia'.

Puñi p̄x xi kai'chit gu xikiilh.

Giom pui'p ba titda:

- Muu gui' nap kax joidhat.
- iAa! Ja'p sap xi ch̄'ik bhai' ji susua. Suak sap nat muu gui' na kax aagit.

Pui' ku ba' na ba'p tanoolh mu pai' kai'chdha' tatuatir na suakda'.

Pu'ñi ja'k dho gi susua ji na mit pai'dhuk pui' t̄i'n nat muu gui' na kax aagit,
jaiñ ñat gu' cham jax jum aa nat muu gu d̄'it̄i'n gio taata'n gio gu ma'riina'n.

Gu' nat pai'dhuuk maat nat muu gui' na kax aagit dho gi gu' suakxi ji na
j̄'x pup jum taat, pui' xim aagat nat pai' ba' ja'k bh̄i.

Relatos nahuas. Nahuas zazanillo. Lenguas de México 19.

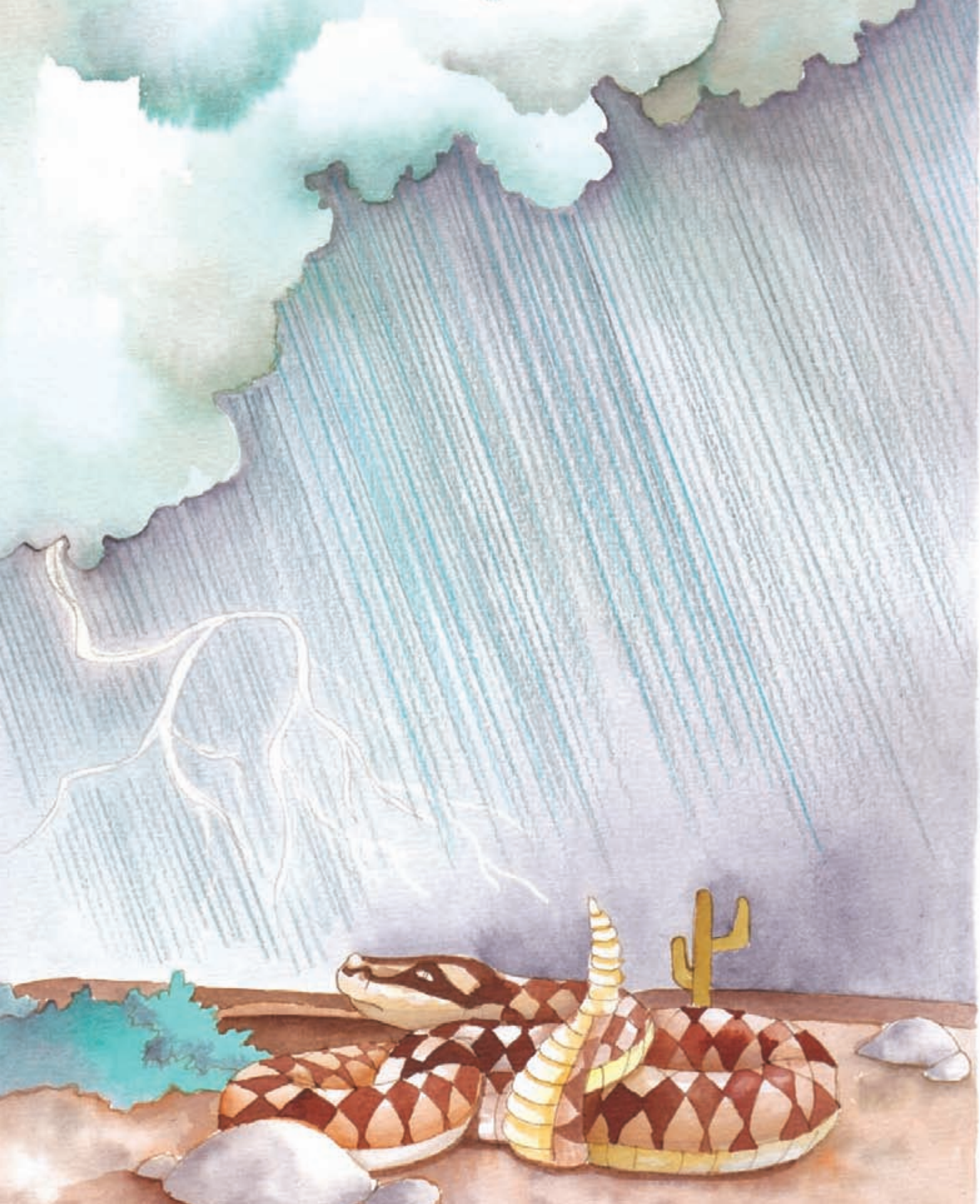


Gu yakua

+rban jimbhak bhaan gu julio buan gu yakua jujukgam ja'k gio pai' na iampix jir tataatsab, nammi bhaan agoosto na ba' nai' ji ju'ngia'. Jir jix u'uam gu yakua, jai' ba'r jix chooto kam tu'm dai daamdır, bita'ndır ja'k bixpix jix u'uam. Ba' jidholxim jix i'oob kiis binkam no' pup xix jai'ch, piam ku gu' cham, dho pui'x i'oob sia ku cham bina' gu kiis, on pix na mi' xim buidhai , gio gu ko'kolh na xim bipnadat palhip na tum kua' da'.

Gu o'dam ja koi'.

José Trinidad Solís de la Cruz. Melesio Cervantes Solís.



Gu ja'ook

Bijik pai' dhuuk, ja'p sap titda gu Dios gu ja'ook nap duñia' gux dhaam, gu' ji nat gu' cham jup duu, daipu' sap gu tɪbaa' parban bap duu, maa'n na jax iigɪs dɪbɪɪrta'm ja'k. Ba' gu Dios muja'k pu xi bua gu ja' ook dɪbɪɪrta'm mi' na pai' gɪɪlhɪm jir tutulhiin̄arai, na gu' gu Dios na xiñi'i'ñ, chamtu' bhaai' moo' gu tu'x matgɪm, sia ku tɪir maraa'n, pui' kut ba' muja'k bua. Xib ba' dɪɪlh gu Dios tu duukchu'n ya' dhi oi'ñga'n gam na tɪrni'i'ñ gu duuk. Bɪɪx jup jadu'u sia gu kooko' ya' dhi oi'ñga'n nam ba' ja kɪkɪ'da' gu maamra'n jɪ'k nam cham mi' pui' jiimda' na jax jix aa', pui' na jax gui' nam bɪɪx aixim jix buam tu buada' gam gui' nam daim maamram cham jum kɪkɪgalhi'ñdha'.

Relatos Zoques. Dü ore'omora'mbü jaye. Lenguas de México 17.



Na tu'x dhuadhi' gu takka'n gu jaraam

Na jax ja'k jum bua:

- Xi kobirai ap gu takaa'n gu jaraam xi bakuanai xi solhmona', mi'dhɪr jap ba' xi baaga' gio nap xiixka' na ba' cham jix kokso' ka', io'da' ap ba' baikim gu tanoolh.
- Dhi jaaram jix dhuadhi' gu book ko'k, pui' na jax gu bakbuidha'.
- Jix jai'ch yaja'p o'damtɪr, dai nañ tɪ tɪkkada' na jax chu'm jir di' no'ñ cham maat.

Tu a'ga gu: Juan Mendiá Soto.

Tu ua'na gu: Melesio Cervantes Solís.



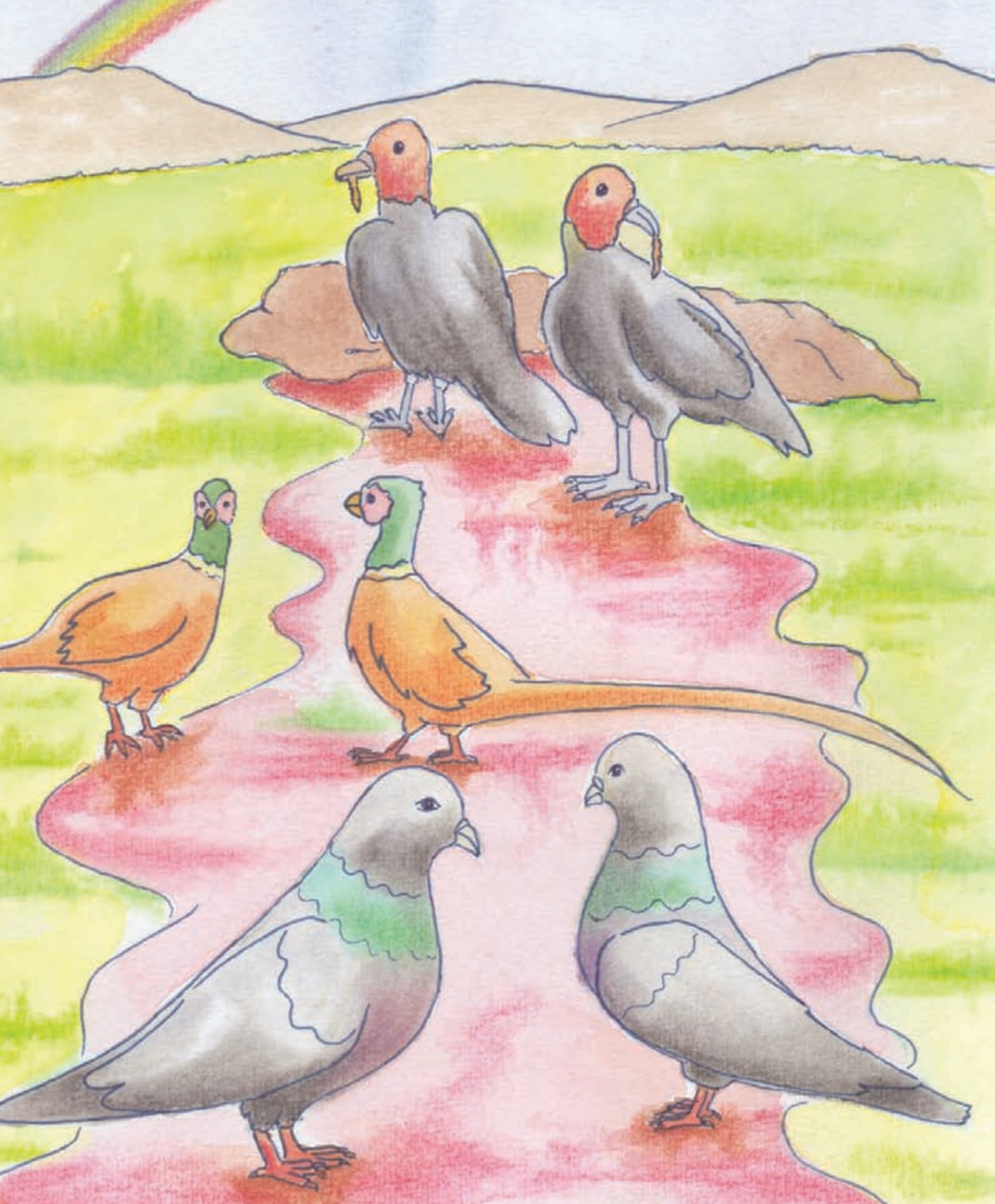
Gu saab, gu mai saabi'

Jix i'oob gu mai saabi' gu jidhoolhxiim na kia'p̄ix buusnidha', na kax moik ka'. Dai na xim bhiirai mu pai'na kiika' xim moona' na ji'x jix bhai'm kua'.

Mi' dhiir ba' dai na ja'aa ta'm xim iabui mi' xi choi'dhai gu suudai' bhai' xi dhaasa' tai dhaam na totpokia'. Ba' na xi bhaajidha' pa', mim buppi'ñ gu on na ba'x bhai' binta'.

Bax mamoiik ka' no' bax bhai. Ba' dai na bhiiji ba tum jugia' joidham bargam.

*Gu o'dam ja koi'. José Trinidad Solís de la Cruz
y Melesio Cervantes Solís.*



Nat t̥is gu suudai'

Gu jagi'gir nam tu a'gada', bajik pai'dhuuk sap giilhim jix io'm duu'n, baik tanoolh k̥i'n sap bhamm̥i pu ai gu suudai'x dhaam nat mu t̥is, m̥ikkat sap nat pai kikbo gu duuk, saalh p̥ix ji ch̥im ip gio.

Gu ba' namit gu' giilhim mui' koi gu jatkam, jum ua'tulh jamit gu nunnui namit ja juu gu ja'tkam, bhai' ba' p̥ix ji dha'npaka gu ja moom gio nat bhai' ji b̥ip̥i̥i'r̥i. Ba' gu gio'nda' gio gu jai' na j̥i'k jix b̥ip̥i̥i' gu ja tooto'n, dhi' na mit ja k̥iissapa gu ja'tkam ko'iixkam. Ba' dhi' dhi u'ji' mu jiimit namit aa'ñdham gu Dios nam jax ja'k ko'iim gu ja'tkam, ba' gu Dios pui'ja'k ja tulhiiñchuda nam jix dha'npakka' gu ja moom gam nax b̥ip̥i̥i'ka' gu ja tooton.

Relatos Zoques. Dũ ore'omora'mbü jaye. Lenguas de México 17.



Mai'chik

Jir jix chua, jix moik giox i'loob,
jix uam tu ba'aak,
¿Jir tu'da'?

Gu karum

Tu døde' dai na cham tu a'na',
kuujidha' dai na cham tu chiñ,
cham maax gio na cham jum da'ngi.
¿Jir tu'da'?

Gu jibiilh

Tu ua'na' : Rafaela Judith Soto.

Gok gum jajaa'nnim nam joidham jix bhai' kai'chdha', dai na maa'n
maakam tu'm jix chu maat gio gu jumai maakam tu'm ip.

Gu noonob

Tutdakda', tutdaskda'. Dai na cham tu bhai.

Gu sobhaa'n

*Recopiladores: Silvano López Montalvo
y Abigail Muñoz Amaro.*



Na pai'dh̄r jim gu Dios

Cham maat ich na ja'x jir tu'm gu Dios gio nar tu'p tu'mda', jai'p kai'ch am na sap jir jix dhaamkam gio ya' dhi oi'ñga'n. Jai'p kai'ch am na sap guch ii'mda' p̄x jir di' gu Dios, dhi' ba' pui' ja'k tu duuka' nach ba' aach duduaka', gio na dhi' p̄x pui' ja'k tu buada' gu tu' nach jax buada' gu tu' gam nach jax ja'k ðhii'ñdha'. Gam na dhi' p̄x mi'ch bh̄ichdhatu' na pai' jax jir joidham.

Jai' sap pui'p ðhii'ñ am na gu Dios jir puchu'm na jax gu Tarahumara, sap pui'p tu taatkat ja'p na jax gu tarahumara. Gu Dios sap b̄ixkap oir̄ gio na b̄ixkap t̄ ñi'ñ, sia pai' na jax jir piastaska'.

Jai' sap maaxik ñi'ñ am gu Dios, pui' na jax gu papaalh gio gu mamkagim. Aach ba' sap dai cham ñi'ñ. Gui' sap jix bh̄ai' k̄e am na jax kai'chdha'.

*Relatos Tarahumaras Ki'áraichaala.
Ralamuli. Lenguas de México 9.*



Na tu'x dhuadhi' gu kuupa'n gu junbaa'

No' jaroi' øø gu kikia'stalhi' piam baigiki' piam ku ampix daaman biit gu beenas ga'n na bhaan jim gu i'ra'n.

Jir am na i'ya' jidhoolhxim gu kuupa'n gu junbaa'.

Na jax ja'k duñia':

Mi' na pai' bhaaya' gu junbaa', joidham jir am na i'ya' gu jaroi' no' øø gu kikia'stalhi', gio gu baigiki' piam no' daaman biit gui' na bhaan mir guch i'ir. Jir am na bakuana' mi' pai' nax ko'kka' piam jax ña tui'ka', mi' ba' xi sibaarda' ja'x juugit.

Siax bhaai' ip gu kuupa'n gu jun baa' no' jaroi' øø gui' na ja'p tu'm na tu' tirkada' gio no't jaroi'm tapiaru.

Jum aa' ba' nam jidhoora' taak litro gu suudai' gio ba' maa'n daa' gu kuupa'n gu junbaa', mi'dhir ba' palhiip gu alpaalpa mi'p xi binda' gio palhiip gu sebaa'n, io'da' ba' na ji'x juugit dodhia'.

Siax bhaai' na biix aixim ti kii'mpiga' bookaram gu jaroi' no' io' dhi kuupa'n gu junbaa', biix ti kii'mpiga' no' cham ti kii'.

Remedios naturales para el cuidado de la salud.

Los grandes secretos de la madre naturaleza al alcance de usted.



Nax xijaim jum kai'ch

Gu tittrok jix chitirok am
gio pix chittron am gu
tittrok jix chitirok.

Guñ kuuxi' bia' maa'n gu kuxiir
na nammi bia' ka' kusii'ñ na
ki'n jup bua gu xiir.

Gu baak mu oiri gø' ak
na pai' kiik gu ba'aak,
jix baigik gu baak gu bakaa'n
nat iar gu bakaam.

Tu ua'na': Santos Santillán Mijares.



Nat pai'dh̄r jai'ch dh̄r gu tai

Pui' ja'k ðlhii'ñ am gu ja'tkam nat sap gu tai jai'chdh̄r bhaand̄r gu duuk nat bhai' pai' ḡi maa'n jukta'm. Maa'nnim sap gu Tarahumara jii maa'n oidha' daam sa'ua xim t̄i'dhak, bhamm̄ sap pai' p̄x dhaa oidha' juraab bhai' pai' na am jir chiob, daakat sap nai' t̄i ñi'ñ na duuk t̄ir̄idam. Sap ba' ja'x p̄x mia'n ba t̄i ḡi' gu duuk, sap ba' mu dai'bus nat t̄i t̄igim mi' nat pai' t̄i ḡi', bhai' sap m̄im gu tai bhaan gu juk nat pai' t̄i ḡi'.

Sap ba' gu Tarahumara jotmoda' maa'n xi bh̄ik gu ta'takga'n gu juk gui' na m̄im, bhai' sap pai' xi ch̄kaak bhai' xi jumpax gux bii ku'aa' na ba' ḡe' m̄iya'.

Mi'dh̄r sap ba' bh̄ik mummi' na pai' kio, b̄ix sap ja maa gu jai' Tarahumaras nam j̄i'k mi' maap oi'dha'.

Jano' d̄r sap ba' bhai' pup jix jai'ch gu tai.

Jai' sap pui' ja'k jup ðlhii'ñ am nat sap gu tai mi'dh̄r jai'ch dh̄r bhaan gu joodai.

*Relatos Tarahumaras. Kil'áraichaala.
Ralamuli. Lenguas de México 9.*



Gu u'uu nax maimda'

Gu yaakis nam Sonora ja'k oi'dha', xi ja boosgidhat am gu ja maimda' gui' nam jix bhaa'mna' nam tɨ kɨkɨ', kɨ'n jup ja bua am ba' gu u'uu.

Chamtu' kakrabiĩn ja bia' am, ku gu' sap pui' pɨx jup ja koo'nda' am ji gu sandaarui'x, dai gu gagaat gam u'uu pɨx nam jichu ua'ka', dhi'm ba' kɨ'n pɨx ji ja kooda' nam pai'dhuuk bhai' jichu kokda', na gu' mi baapxichu'nda' kuukgaram gu u'uu gux maimdagim, nar ja maimda' gu nankasɨr, kɨkɨi'ñkam kooko', tanoolh o'xia. Palhɨp sap sia no't bhaja'p gɨbko gu u'uu bhaan gu sandaarui'x, pu dhi' kɨ'n pu ba muu. Sia sap gu nab no' mɨt mumuu, bɨx xikoolh sap nai' ji bheɨji nai' ji dhi'baa'.

Dhi' jɨ' puchu'm ba' tu bia'kat am gu yaakis nam bhɨjɨ ja'p oipot u'xchɨr.

*Relatos yaquis. Kejiak nookim. Relatos mayo.
Yoremnmok. Ettéjorim. Lenguas de México 14.*



Gu ñi'look na maa'n na jax jum títmo

Jix i'loob no'x baa'
gu junbaa'.

Bhammĩ daamdĩr
oĩrĩ gu badiĩr.

Gu Kasimiĩr
saba'lh gu kañdhiĩr.

Dhi u'uan na bix aixim mi tu ua'ñix o'dam kɨ'n.



Gum kompapaalhim

Maa'nnim sap mu pai'x jai'chka' gu maa'nkam na cham jir jix chumñigamka'. Ba' maa'nnim mupai' ba nam gu komkpaalhi'ñ, ja'p sa'p titda: —¿Gi aap paad̄ir u' gu tuumiñ jiñ kompaalh nap ba' ja'p jir jix chumñigam?

Sap ba'p titda gu kompaalhi'ñ: —Jodai bita' d̄ir do u' iñ gu tuumiñ jiñ kompaalh, aap ji ba' no'ch mu jimia' ɪraab tukaa', dai nap chamtu' ɪbhidhat ni nap cham toodonka'.

Sap ba' ɪraab tukaa' mu jiim̄it mumm̄it na pai' tu aagi'ñ, biix kookos am gu ja'tkam nam̄it gamai' ji jii. Ba' nam̄it mumm̄it ba ai, mui' piix pu tiđi' mi jodai bita', na gu' sap ɪraab tukaa'm kukpio'k. Ba' gu tu kompaalh gui' nam mu bai'ñchu', giilhim bax choo'nnichu', na gu'x ɪbhidham tum kai'chim, am tum kikio' bh̄ij̄i ja'p, panaas ku tum kukpio'k gu k̄iklhi'ñga'n kiki'ñgob, mi ja'p k̄ikbok nai' ba ji ch̄i tīi na pai' ba' ja'k jup tum kai'ch. Ba' jotmoda' mi' nai' jim jodaicha, nat gu' cham am ka bua nat jax ch̄i'ñ gu kompaalhi'ñ. Ba' d̄iil̄h gui' cham jax jum duu, na gu' pui' pu bax maat.

Ba' d̄iil̄h giop ba jii na pai' kio, ba' pu xi aa'ñdharak gu komaalhi'ñ nat jax chu dooda gu kompaalhi'ñ na m̄it chakui ñiñña gu ja'tkam, ba'x buam jum il̄h gu komaalhi'ñ nat jax chu dooda gu bīnga'n, na gu' pui' xim aa' na gamm̄ij̄i mi' pup jir jodaika' m̄ij̄i chiob.

*Recopilador: Javier Avelino Fernández.
Municipio de Santa María, Tepantlali, Oaxaca.*



Nat jaxdhuuk pui' tım tīt “Mambraxcham”

Bajik nat jax ya' ji chum oi'ñcha bhaan dhi oi'ñga'n, maa'nnim sap tukaa' mu pai' ba ji chum saas gaat ki'n. Sap ba' gu ja'tkam nam ja'p xi chi ~~kəə~~, mi' pai' amuub kam tum kai'ch, ba' jai' mui' ji jii mīt na mīt ba nī'im, na gu' sap panaas xiotalh tım nī' kam tum kai'ch.

Sap ba' jai' na mīt jax jup baapam mi'p bhiimīt na mīt nī'im, na gu' sap giilhim joidham xi chum kai'ch mu pai'.

Jai' sap gu ja'tkam nam jix io'm mīk ja'p oi'dha', kia'pix sap mui' ba jiimdat am, saalh sap xi gu'ngukidhat xi ~~chekeke~~jidhat am na pai' ja'k tum sab. Mi' sap pix pu xia' tiipup jiimdat am, nai' pix jim joodaichamīt. Bhai' ba' pup sakaalh chuut am nam jax ka jiimīt. Mambraxcham ba' pup ti tīt.

Biipī'kam jiñ. U'uan o'dam ki'n.

Lengua tepehuana, Durango. Primer ciclo. Parte II Página 74.



Kantar gu korian kam

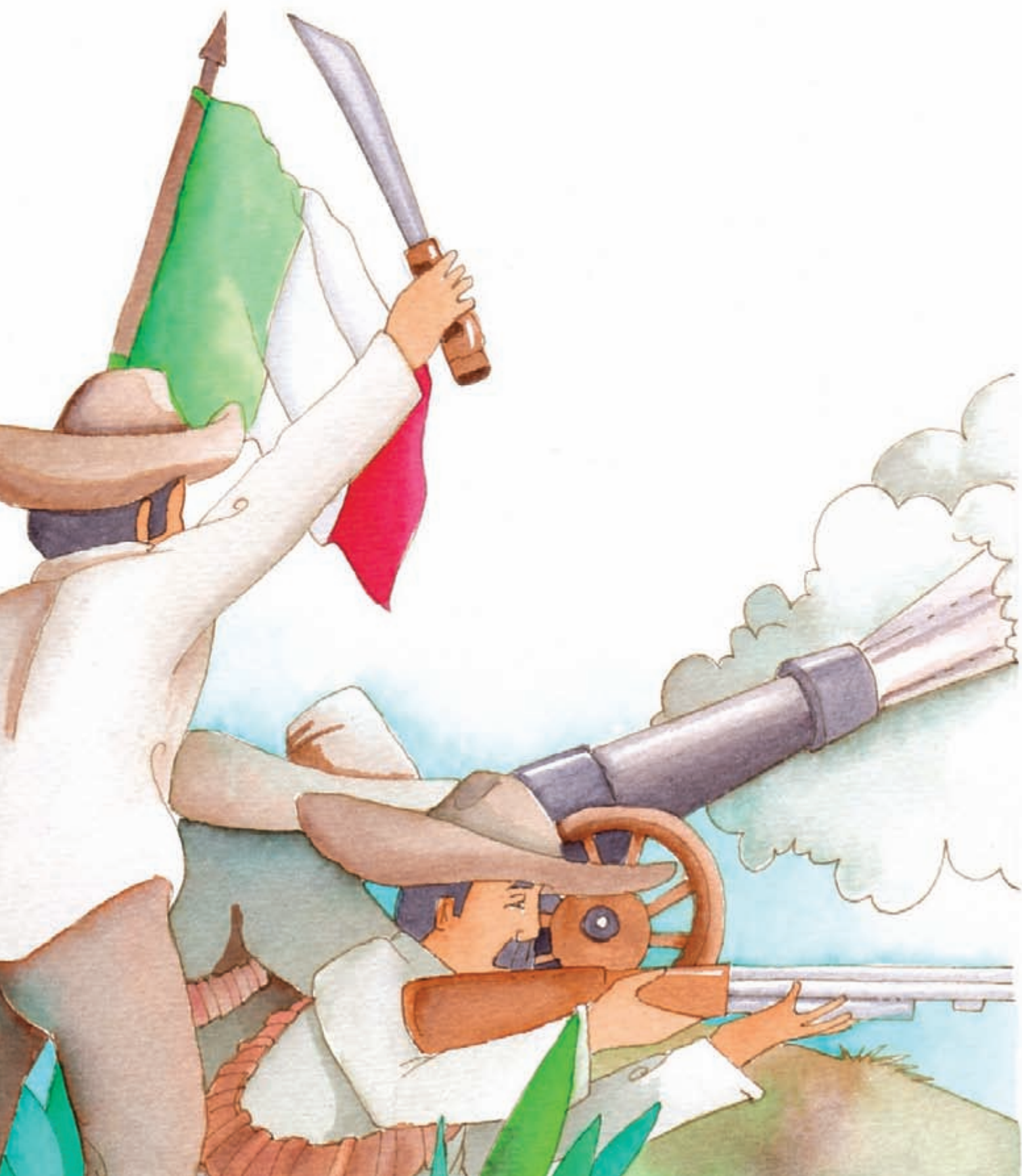
Añ ya'kam dhi' dibiirta'm na pai' jir nanka'sirta'm
añ ya'kam Korian ñiok k̄it añ pui' kaich
nam pai'jir chichioñ am jap tu s̄lhkam
gio gu u'ub nam jix jujuar.

Añ ya' kam na pai'r totgiikam amub na pai' jir analko ðhiich d̄im d̄ir an jix
maat̄it tu kantaar
dhi' oida dhi' remedio oida' na pai' k̄ik gu chiop.
nañ añ j̄ix ya' duaka nañ cham j̄ikka bua.

Korian nam xim a'ĩñ na gu jix abhar gum torres, na jix abhaar puebm̄blo'
gio dhi' ak na mi' jap b̄ix nañ mui' xi ch̄incho' na j̄ik tanolh jix bhai tu
tatda' nañ pai' duuk jir alhii kat na nich jix bhai' jada'.

Gio ja'k jup jum buppa.

Miguel Ángel Gallardo. Cantares mexicanos. INEA.



Jich kantar aach Meeji'k kam

Nach jir Meeji'k kam jiiñk'ich tu kokda'
Ba tu da'ngia' ich tu' nach k'i'n tu kokda'
P'ix am gi'ndukda' irban dhi oi'ña'n
K'i'n gu baiñum na gø' tu xipuun

Xialhchudhix ap chi'uulh k'i'n jich dhirba'
Na gu'x k'i' ka'm jum n'i'ñ am gux Dhuu'nkam
Ba' bam iimchudhix nap aaya'x dhaam ja'k
Nat gu'ch G'i'kora' pui' ba tu dai

No't jaroi' ya' ji øek na xim bhaamki'ñ
Ba jim kokda b'ix aixim jim titdat
Aap xi ch'i'ñcho' jich dhirba' gux dhaamkam
Nat sandaarui'x j'i'ma'n maamra'n jum maa

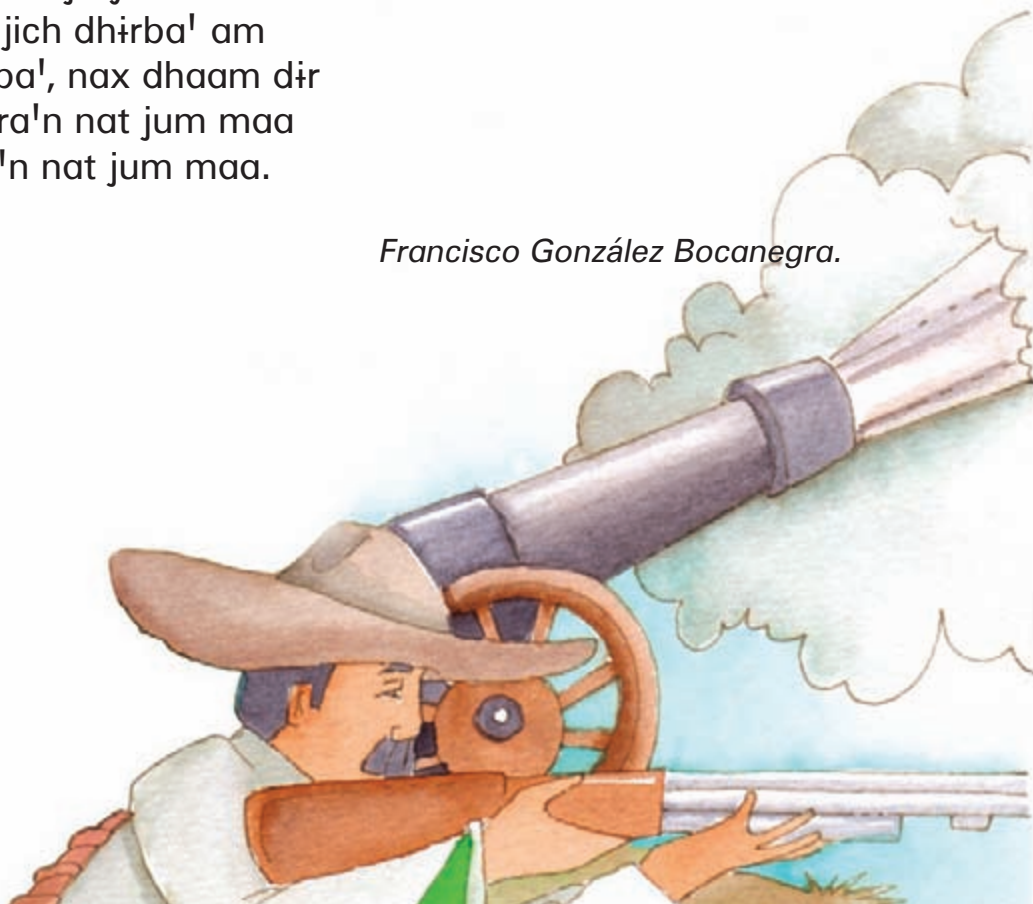


Ya' kam ja'tkam jimia' ich no'r jįgialhi'
ua'dat ich gui' nach chu' kį'n tu kokdapu'
mummi ırban gu oi'ńga'n tum gi'nduk
na gu' giilhim jix io'm tum xipuun,
mummi ırban gu oi'ńga'n tum gi'nduk
na gu' giilhim jix io'm tum xipuun.

Jich dırba' gıt xialhcha' gu chi'ulh ji
na jich dhaam dır bha jimda' xich dha'da'
na ba' ach ya' jix bhai' ya' tu oi'ńka'
nat gu pui' ja'k tu ua'na guch chat.

Jaroi' no' bha jiim na cham jir ya'kam
no't ya' ba ji chį kiis dhi jich dırba' am
ap xi chį'ńcho', jich dırba', nax dhaam dır
maa'n gu kokdadam mara'n nat jum maa
aa'n gu kokdadam mara'n nat jum maa.

Francisco González Bocanegra.





Con estos materiales iniciará su aprendizaje de la lectura y la escritura. Así, descubrirá diferentes usos de la escritura en o'dam, a través de diversas situaciones de la vida cotidiana.

Dhi' na ji'x ya' bap duuñix ach bhaan mui' ji kii'sa' nach tuch mamtuxdha' nach tu jiñkoidha' gio nach tu u' uanda'. Gio machia' ich na mui' mas jix chu bhai' nach jax ja'k tu u'uanda' na tu ja' chum buada' ya' nach jax pai' tu oiddha'.

Ja'p pix tum maak



Ja'p pix tum maak

DISTRIBUCIÓN GRATUITA